

Deminger Orsolya

AHOL A TÖRTÉNETEK ÖSSZEÉRNEK. ADALÉKOK A TISZA-GYILKOSSÁG ÉS A BETHESDA DIAKONISSZA KÓRHÁZ KAPCSOLATÁNAK FELTÁRÁSÁHOZ

„Édesapám nagy tisztelője volt Tiszának.
Nem csak a politikust látta benne, az államférfit [...]
hanem a református egyház világi vezérét is.”
(Bodoky Richárd)¹

ELŐSZÓ... AVAGY KIKNEK A TÖRTÉNETEI ÉRNEK ÖSSZE

1918. október 31. jelentőségteljes napként íródott be a magyar történelem nagy-könyvébe. Ez a nap a korabeli hívő, vallását gyakorló reformátusság életében a reformáció 401. évfordulóját jelentette. Erre az ünnepi napra azonban nem kisebb esemény vetett árnyékot, mint a történelmi Magyarország összeomlása, az őszirózsás forradalom kirobbanása és ennek következményeként gróf Tisza István meggyilkolása. Az egykori miniszterelnök gyilkosainak név szerinti kiléte a Tisza-per ellenére is a mai napig kérdéses, azonban a Róheim-villában történt merényletről már rendelkezik hitelt érdemlő információkkal a történetírás.

Tanulmányomban három, egykoron a Magyar Református Egyház kötelékébe tartozó személy visszaemlékezése segítségével rekonstruálok azt a napot, amelyen meggyilkolták Tisza Istvánt. Munkám rámutat arra, hogy a Bethesda Diakonissza Kórház munkatársainak, lakóinak sokkal jelentősebb szerep jutott a gyilkosság napján, mint amelyről eddig a történetírás beszámolt. A tanulmányom gerincét alkotó visszaemlékezők egyike Bácsy Gyula² lelképásztor, aki két alkalommal is felidézte a történeteket. Először még anonimitásban Horánszky Lajos Tisza monográfiája számára a harmincas években, majd ezt követően, 1942-es önéletrajzi írásában kiletét felvállalva ismerte el szerepét az eseményekben. Fontos szerep jut a Bethesda későbbi lelkészigazgatójának, a gyilkosság idején még csak tízéves Bodoky (Ifj. Biberauer)

¹ BODOKY Richárd: *Gyanútlanok – Jövevények és vándorok családtörténeti töredékek (1870–1918)*, Budapest, Luther Kiadó, 2018, 297.

² Bácsy Gyula (1873–1943) 1917–1920 között a Bethesda kórház és a Filadelfia Diakonissza Intézet gazdasági vezető lelkésze. I. Szabadi István (s. a. rend.): *Itt viharzott át felettünk. Református lelkész önéletrajzok Kárpátaljáról és a Partiumból, 1942-ből*, 1. kötet, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület és Kollégiumi Levéltár, 2008, 14–38.

Richárdnak,³ akinek visszaemlékezése 2018-ban került közlésre. Rekonstrukcióm legfontosabb eleme azonban Kovácsy Margit⁴ diakonissza testvér ez idáig ismeretlen emlékirata, amelyre a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményében találtam rá 2022 januárjában. A dolgozat a felsorolt három ember szemén át mutatja be a gyilkosság napjának történéseit annak megfelelően, hogy ők milyen szerepet játszottak az eseményekben. Visszaemlékezéseiket egymás mellé illetve a Tisza-gyilkosság történéseinek egy új színezetét kapjuk meg. Általuk a már ismert történet olyan eseményekkel bővül, mint egy sikertelen menekítési kísérlet és egy a predestinációról folytatott diskurzus, a magát a Bethesda kerítésén átvető lopakodó alak ténye, egy a lövések hangjától megrémült kisgyermek alakja, a Róheim-villába telefonáló ismeretlen férfi, a holttest rendezésének körülményei. Továbbá az arra való visszaemlékezés, hogy milyen érzetet keltett a holttest tapintása. Visszaemlékezéseikben akadnak ugyan kisebb eltérések (nem közvetlen a gyilkosság után íródtak), de egymás mellé helyezve őket mégis egy kerek egész történetet alkotnak, amely egy újszerű megközelítésből követi végig a napot, amikor meggyilkolták Tisza Istvánt.

TISZA ISTVÁN REFORMÁTUS IDENTITÁSA

Tisza István korának és osztályának karakterisztikus alakja volt. Több évtizeden át övezte személyiségét egyszerre gyűlölet és rajongás. Olyan ember volt, akit sem

- ³ Ifj. Biberauer (Bodoky) Richárd (1908–1996) református lelképásztor, 1939–1951 között a Filadelfia Diakonissza Intézet és a Bethesda kórház vezetője és első lelkésze. (Nevét, több más családtagjával együtt az 1940-es évek elején, az erős németesítő törekvések idején a magyarosabb Bodoky névre változtatta.) L. KOVÁCS Bálint: D. Dr. Bodoky Richárd, a református diakonissza szolgálat tudósa (1908–1996). *Confessio* 20(1996/3), 66–74.
- ⁴ Kovácsy Margit (1890–1984) Pusztacsobokán (Baranya vármegye) született. Öccse, Kovácsy Sándor a Bethesda kórházban és zuglói gyülekezetben szolgált, mint beosztott lelkész. L. Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, 19. fond Filadelfia Diakonissza Egyesület iratai (továbbiakban MREZS/19), Történeti és szervezeti iratok, 3/a doboz, 4.j. tétel. Diakonissza jelölti státusza 1909. augusztus 2-ától datálható. Próbatestvérsége 1909. szeptember 26-án vette kezdetét. Segítő testvéri pozíciót 1911. november 8-tól töltött be. Felszentelésére 1916. december 2-án került sor. 1913. május 15-én tett vizsgát az orvosi és betegápolási tanfolyam I. évének vizsgaanyagából. Az oklevél megszerzéséhez szükséges tanfolyam II. évének vizsgaidőpontja 1914. április 5. volt. Kovácsy Margit beszélt németül (és több nyelven tolmácsoló). Az I. világháborúban a Bethesda kórházban szolgált, amely a Budapest Múcsarnok hadikórház kiegészítő kórházaként funkcionált, valamint Cseklészen gróf Esterházy Károly kastélyában kialakított hadikórházban (napjainkban: Bernolákovo, Szlovákia). Diakonissza tevékenysége az I. világháború előtt és a két háború között az alábbi tevékenységeket foglalta magába: Tíz év szolgálat a Filadelfia Diakonissza Intézet irodájában, tevékenyen segítette a háború miatt hontalanná vált vagonlakókat és a nyomornegyedekben szenvedőket. Mint szervező és kísérő, 1920–1923 között számos árva gyereket vitt Hollandiába és Svájcba a *Gyermekvédő Liga* tevékenységének keretében. Betegápolást végzett a Bethesda kórházban, magánápolást vállalt arisztokrata családok betegei körül. A Filadelfia Diakonissza Intézet megszűnését követően (1951. november 30.) részt vett az intézmény iratainak rendezésében. 1951. december 1-én nyugdíjazza az egyház. A halál a Schweitzer Albert Református Szeretetotthonban érte 1984 augusztusában. MREZSL/19. I. Szervezeti iratok, Diakonisszákkal kapcsolatos szervezeti, személyi iratok 1902–1951. 4. doboz, 6/a1 tétel.

hívei, sem pedig ellenfelei nem tudtak befolyásolni. Saját úton járt, amit meghatározott saját értékének tudata, tetteibe, eszméibe vetett hite és küldetésstudata. Zárkózott személyiség volt, akit hidegen hagyott a népszerűsége való törekedés kérdésköre.

A Tisza család nemesi származása Tisza Tamásra vezethető vissza, aki 1578-ban kapott nemesi címet Rudolf királytól. Birtokaik nagy részét a 17. században elveszítették, azonban a 18. században Tisza László egy két évtizedig tartó jogi csatározásnak köszönhetően kárpótlást harcolt ki a családnak. Ennek részét képezte a család székhelyévé váló geszti birtok is.⁵ Geszt falu a 18. század végén Bihar vármegyéhez tartozott,⁶ a megyében erős gyökeret vert a kálvinista tradíció. A Tiszák kezdetektől jelentős támogatói voltak a Debreceni Kollégiumnak,⁷ és a Türelmi Rendeletet követően az első nyilvánosan megrendezett református istentiszteletet a Tisza-kúria udvarán tartották. Az 1870-es népszéíráás szerint Bihar vármegye 80%-át reformátusok alkották felekezeti vonatkozásban. Tisza István nagyapját, Tisza Lajost 1845-ben a vármegye főispáni helytartójává nevezték ki,⁸ a família pedig nagy jelentőségre tett szert a vármegye és az ország közéletében.⁹ A család politikai pályafutása az egyházi autonómiáért folytatott küzdelmük okán ívelt fel.¹⁰ Tisza Kálmán (Tisza István apja, magyar miniszterelnök 1875–1890)¹¹ a Protestáns Pátens kibocsátását követően a pátens ellen tiltakozó mozgalom élvonalába tartozott. Mint a kelet-magyarországi református egyház egyik világi vezetője, elítélte a pátentst, melyet súlyos sérelemnek tartott és visszavonását követelte. Későbbi politikai pályafutásának felívelésében nagy szerepe volt annak, hogy a kelet-magyarországi kálvinista nemesség szószólója volt.¹²

A család erős református identitása mutatkozott meg Tisza István jellemében, mentalitásában és elveiben is. Meggyőződésesen vallotta, hogy a reformáció haladás volt az emberiség számára, mivel anyanyelvűvé tette a kultúrát, és azt, hogy a református felfogás lényegét Jézus tanítása és a szabad vizsgálódás képezi.¹³ Tisza István 1883. március 29-től töltötte be a Nagyszalontai Református Egyházmegye aljegyzőjének pozícióját, majd 1885-től a tanácsbírói feladatkört. 1902-től az egyházmegye gondnoka volt, 1907-ben választották meg a Dunántúli Református Egyházkerület főgondnokává.¹⁴ Az egyházi sajtó hasábjain 1915-ben egy ismeretlen szerző a következőképpen jellemezte:

⁵ PÖLÖSKEI Ferenc: *A rejtélyes Tisza-gyilkosság*, Gyomaendrőd, Helikon Kiadó, 1988, 122.

⁶ VERMES Gábor: *Tisza István*, Budapest, Osiris, 2001, 35.

⁷ GÁBORJÁNI Szabó Botond: Tisza István személyisége, református karaktere, *Debreceni Szemle* 27(2019/3), 263.

⁸ Vermes: *Tisza István*, 36.

⁹ Pölöskei: *A rejtélyes Tisza-gyilkosság*, 12.

¹⁰ Gáborjáni: Tisza István személyisége, 272–273.

¹¹ PÖLÖSKEI Ferenc: *Tisza István*, Budapest, Gondolat, 1985, 14.

¹² Vermes: *Tisza István*, 37–38.

¹³ Gáborjáni: Tisza István személyisége, 274.

¹⁴ SZENTPÉTERI Kun Béla: Tisza István és a református egyház in: *Tisza-Emlékkönyv. Gróf Tisza István halálának tizedik évfordulójára*, Debrecen, 1928, 141–142.

„... alig volt még közéleti emberünk, aki egész egyéniségében olyan hamisítatlan református bélyeget viselne magán, mint ő. Széchenyinek vagy Deáknak római katolikus volta éppúgy nem tartozik az egyéniségének megmagyarázásához, mint például Szilágyi Dezsőnek a reformátussága. Tiszáról azonban nem életrajzi, hanem jellemrajzi adat az, hogy református.”¹⁵

Tisza István egyházhoz, valláshoz, hithez fűződő viszonyát a következőképpen lehet jellemezni: A gróf azért fogadta el az egyházkerületi főgondnok tisztségét, mert Isten rendelésének, ebből adódóan pedig kötelességének tekintette. Liberális neveltetése okán nem hitte a test feltámadását, amit töröltetni akart a hitvallásból is. Erős, őszövétségi, bibliás hite volt. Ez a fajta hit a predestináció tanának félreértelmezéséből alakult ki. Számára ez nagy megnyugvást, de ugyanakkor a dolgokba való veszélyes belenyugvást is jelentette. Vallotta, hogy az Isten rendelése mindenképpen bekövetkezik, hiába próbálunk tenni ellene.¹⁶ (A későbbiekben láthatjuk, hogy az egyik visszaemlékező szerint ezen meggyőződésének adott hangot élete utolsó napján is.)

A reformátusság támogatásának ügyében igaz társra talált feleségében, Tisza Ilonában, akit 1885. szeptember 9-én vett feleségül Kolozsváron. (Elsőfokú unokatestvérek lévén a család kezdetben ellenezte egybekelésüket annak vérfertőző volta miatt, valamint a frigy egyházjogi problémákat is felvetett.) Tisza Ilona a századfordulótól datálhatóan egyre több karitatív feladatot és pozíciót látott el. 1903-tól a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület alelnöke (1901-től kapcsolódott be a tevékenységükbe), 1904-től haláláig az egyesület másodelnöki tisztségét is betöltötte. Tagja volt az Országos Protestáns Árvaegyletnek és mindemellett anyagi támogatást nyújtott a Bethesda kórháznak.¹⁷

TISZA ISTVÁN UTOLSÓ NAPJAI EGY GYERMEK SZEMÉN ÁT

Ifj. Biberauer (Bodoky) Richárd mindössze tízéves volt Tisza István meggyilkolásának időpontjában. Két alkalommal találkozott az egykori miniszterelnökkel, a meggyilkolása előtti napokban. Visszaemlékezésében az írta, hogy az első találkozás, közvetlenül az azt követő napon történt, hogy Tisza az országgyűlésben elmondta híres beszédét, melyben beismerte: „ezt a háborút elvesztettük”. Mivel erre a kijelentésre 1918. október 17-én került sor, így az első találkozás dátuma: 1918. október 18. Ifj. Biberauer (Bodoky) Richárd leírja, hogy a Bethesda kórház kapujában találkozott össze vele. Tisza beteg inasát, Dömötör Lászlót jött meglátogatni. Hatalmas, zömök férfinak látta, sötét szakállal, őszülő hajjal, aki nem viselt kabátot. Tisza rámosolygott, amitől az volt az érzése, mintha megismer-te volna. A gyermek Richárdot megdöbbenetette a férfi bátorsága, hogy egyedül

¹⁵ s. n.: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 58(1915/31) 1915. augusztus 1., 363.

¹⁶ Bodoky: *Gyanútlanok*, 298.

¹⁷ ANKA László: Gróf Tisza István társadalmi háttéré és magánélete, *Valóság* 58(2015/12), 21–25.

közlekedik az utcán, hiszen az utca a napokban már hangos volt a nép Tisza halálára vonatkozó igényének skandalásától, valamint hogy a kórházban kezelt, spanyolnáthában szenvedő betegektől sem félt. Ifj. Biberauer visszaemlékezése leírja a Tiszából áradó nyugalmat, határozott elhaladó lépteit, amit a gyermek sokáig figyelt. A második találkozásra két nappal később került sor, tehát 1918. október 20-án (tizenegy nappal a gyilkosság előtt), amikor is összetalálkoztak a kórház lépcsőházának első emeleti fordulójában. Tisza István megint egyedül volt, és megint nem viselt kabátot. Ismét rámosolygott a gyermek Richárdra, aki ennek ellenére nagyon szomorúnak látta a férfit. (Attól függetlenül, hogy Tisza jó hírt kapott: az inasa még azon a napon hazamehetett.) Ifj. Biberauer ekkor látta utoljára Tisza Istvánt életben.¹⁸

A NAP, AMIKOR MEGGYILKOLTÁK GRÓF TISZA ISTVÁNT

Egy visszautasított menekítési kísérlet I. felvonása

Bácsy Gyula, aki 1917-től a Bethesda és Filadelfia gazdasági vezető lelkésze volt, 1942-ben kelt önéletrajzában írta le, hogy miként tett kísérletet Tisza megmentésére. 1918. október 31-én, a tragédia napján már *korán* reggel a tudtára jutott, hogy az adott napon újabb merényletet terveznek Tisza István ellen. Id. Biberauer Richárd¹⁹ és ő egymás között arról értekeztek, hogy miként tudnák a volt kormányfőt megmenteni. Bácsy felvetette, hogy rejtsek el a Bethesdában, mely gondolatra Biberauer hangot adott aggodalmának, miszerint „ki lesz a felelős, ha kitudódik és a Bethesdában kő kövön nem marad”. A következő felvetődő ötlet az volt, hogy lopják ki a városból, hiszen „ha kívül lesz Pesten, mentve van.” Ezzel a felvetéssel kapcsolatban, arra jutottak, hogy „megtanácskozzák” Istennel.²⁰

Tisza István utolsó délelőttije

Tisza István élete utolsó napján nem indult el szokásos utcai sétájára. Ennek oka az volt, hogy unokahúga, Almásy Denise grófnő érkezett hozzá házfelügyelője kíséretében a városon keresztül.²¹ Almásy grófnő Tisza Istvánra mint atyai barátira, követendő példaképre tekintett (voltak, akik ennél többet feltételeztek kettejük kapcsolatáról).²² A grófnő beszámolt az utcák forradalmi hangulatáról és arról, hogy a katonák az ő és a városparancsnok, Lukachich Géza vesztét követelik. Mit sem sejtve helyzetükről Tisza még a délelőtt folyamán levelet írt gróf Hadik Jánosnak és a városparancsnoknak, melyben a rend fenntartása céljából felajánlotta

¹⁸ Bodoky: *Gyanútlanok*, 296–297.

¹⁹ Id. Biberauer Richárd (1872–1939) 1904–1939 között a Filadelfia Diakonissza Intézet és a Bethesda kórház vezetője és első lelkésze. Kovács: D. Dr. Bodoky Richárd, 67.

²⁰ *Itt vibrzott át felettünk*, 27.

²¹ Pölöskei: *A rejtélyes Tisza-gyilkosság*, 6.

²² GÉRA Eleonóra: *Egy Grófi Család Mindennapjai. A gyulai Almásyak*, in: Horváth J. András (szerk.): *Szívvél és tettel. Tanulmányok Á. Varga László tiszteletére*, Budapest – Salgótarján, 2008, 150.

szolgálatait. Levelei célba juttatásáért unokahúga házmestere felelt. (A levelek sohasem érkeztek meg a címzettekhez, később felbontatlanul kerültek vissza a Tisza család tulajdonába.²³ Napjainkban a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában őrzik őket.²⁴) Almásy Denise aznap nem hagyta el a villát, a helyzet veszélyességének teljes tudatában maradt atyai barátja mellett. (A grófnő élete végéig ápolta Tisza emlékét, minden évben leróta kegyeletét annak sírjánál.)²⁵

Látogató esőkabátban

Dél körül váratlan vendégek érkeztek a Róheim-villához. Egy esőkabátot viselő és egy katonaruhás férfi. A kertész engedte be őket a kertkapun, melyet a gróf határozott kérésére nem tartottak kulcsra zárva. Az esőkabátos alak, egy harminc év körüli nyúlánk férfi kezdeményezte a beszélgetést Tiszával. Ennek a beszélgetésnek a pontos tartalma nem ismert. Lehetséges, hogy az illető támogatásáról biztosította a politikust és figyelmeztette a rá leselkedő veszélyre. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy egy terepszemléről volt szó, amely azt hivatott ellenőrizni, hogy a volt miniszterelnök elhagyta-e a várost.²⁶ Tisza István beszámolója Almásy grófnőnek (lemondó kézlegyintés kíséretében) a lejátszódott jelenet vonatkozásában arra utalt, hogy a gróf az utóbbit sejtette a látogatás mögött.²⁷

Egy visszautasított mentési kísérlet II. felvonása

Az ebédet követően id. Biberauer Richárd azt mondta Bácsynak, cselekedjen legjobb belátása szerint, de legyen óvatos. Bácsy Gyula délután 13–14 óra között (a Hermina úti bejáratot annak veszélyességére való tekintettel megkerülve), Balázs Béla volt főispán kertjén keresztül (akkoriban a kórház és Róheim-villa között elterülő egyetlen telek) a villába ment. Elmondása szerint a ház kertje és az előszoba üres volt. Kopogtatott a nagyszoba ajtaján, majd belépett, ott találta Tisza Istvánt.²⁸ Érkezésével egy időben vitte be az inas Balázs főispán levelét Tiszának, amelyben szomszédja figyelmeztette a volt kormányfőt arra, hogy élete veszélyben forog, és kérte, tegye meg a végső intézkedést. Tisza reakciója a levélre a következő volt: „A végső intézkedést ott fenn fogják megtenni” (kezével az égre mutatott).²⁹ Tisza és Bácsy között bemutatkozásra nem volt szükség, ismerték egymást. Bácsy egyből a tárgyra tért, beszélt a készülő merényletről, és arról, hogy szeretnék elvinni őt a városból.³⁰ Tisza elmosolyodott, majd a követke-

²³ Pölöskei: *A rejtélyes Tisza-gyilkosság*, 7–8.

²⁴ Kánási Szabolcs, MREZSL levéltáros szóbeli közlése.

²⁵ Géra: *Egy grófi család mindennapjai*, 150.

²⁶ Pölöskei: *A rejtélyes Tisza-gyilkosság*, 8.

²⁷ Uo., 102–103.

²⁸ *Itt vibrázott át felettünk*, 27.

²⁹ HORÁNSZKY Lajos: *Tisza István és kora*, 2. kötet, Budapest, Tellér, 1994, 1329–1330.

³⁰ Bácsy Gyula az 1930-as években Horánszky Lajosnak tett visszaemlékezésében azt közölte, hogy felajánlotta a grófnak, hogy menjen át a Bethesdába, mondván ott biztonságban lesz. Ennek a részletnek azonban ellentmond 1942-es beszámolójában. Horánszky: *Tisza István és kora*, 1330.

zõ párbeszéd zajlott le közöttük: „Hisz-e a nagytiszteletű úr a predestinációban?” „Hiszek” – válaszolta Bácsy, majd magyarázni kezdte, hogy a predestináció nem jelenti azt, hogy ha lehetőség nyílik a veszedelem elől elfutni, akkor azt megtagadjuk. Tisza azzal folytatta, hogy nem bocsátkozik dogmatikai vitákba, hiszen nem szokása. A beszélgetést azzal zárta, hogy soha, semmilyen veszedelem elől nem futamodott meg, most sem teszi. A két férfi kezét fogott, majd Bácsy távozott. A lelkipásztor ekkor látta életben utoljára Tisza Istvánt.³¹

Tisza István utolsó délutánya

A Tisza házaspár (és Almásy Denise grófnő) fél négy tájban ült asztalhoz ebédelni. Velük tartott két rokon, Sándor János és báró Radvánszky Béla.³² Az ebédet követően Tisza sürgette a két rokon távozását, búcsúzóul üdvözlétét küldte a párt klubba híveinek és barátainak. A vendégek távozását követően egy újabb harminc év körüli férfi érkezett a villába, azzal az indokkal, hogy közli a telefonhíváshoz szükséges jelszavakat. Mondott is két jelszót, de ennek ellenére a telefonközpont nem kapcsolt. A délután folyamán még Rákóczi csendőr őrmester is váltott néhány szót Tiszával. (Ő a gróf védelmére kirendelt nyolc csendőr parancsnoka volt.) Jelezte, hogy miután nem érkezett váltás és nincs kenyérük sem, elhagyják a villát. A gróf ezen elcsodálkozott, mondván, hogy a helyzet semmit nem változott. Végül maradtak, és csak ketten, Bagyó Mihály és Kiss János csendőrök mentek el kenyérért.³³ A család végül a villa magasföldszintjére vonult vissza. Tisza Ilona és Almásy grófnő az egyik ablak függönye mögül figyelték az utcát. A személyzet az alagsorban végezte a teendőit. A telefont kikapcsolták.³⁴

A gyilkosság

Délután öt óra és fél hat között két katonai teherautó állt meg a villa közelében. Az autókból kiszálló katonák különböző uniformist viseltek és eltérőek voltak a náluk lévő fegyverek is. Csőre töltött fegyverrel négyen bementek a lakásba, ketten pedig lefegyverezték az alagsorban unottan kártyázó csendőröket, akik ezt követően elhagyták a házat. Néhány katona a kertet, illetve az utcát biztosította a gyilkosság időtartama alatt.

Rajner Béla újságíró a korabeli hírek, valamint Almásy Denise, a személyzet és az inas, Dömötör László vallomásai alapján a következőképp írta le a végzetes jelenetet:

Három katona a hall felé igyekezett, útjukat Dömötör László állta el.

„– Mit akarnak?

– A kegyelmes urat keressük!

– Majd megnézem itt van-e?

³¹ *Itt vibarzott át felettünk*, 27.

³² s. n.: *Pesti Hírlap* 40(1918/256), 1918. november 1., 8.

³³ Pölöskei: *A rejtélyes Tisza-gyilkosság*, 103.

³⁴ Uo., 9.

– Sohse nézze, mi tudjuk, hogy itt van...

Dömötör László magán kívül rohant Tisza szobájába:

– Kegyelmes uram, már megint katonák vannak itt!

– Ne féljeteK és ne gyertek folyton a nyakamra – felelte Tisza István gróf – és pár pillanattal később a három katonával állt szemközt...

Mindegyik katona kezében puska, Tisza ezredes kezében revolver.

– Mi van a kezében? – kérdezte az egyik katona.

– Fegyver, Önöknél is az van.

– Tegye le!

– Önök is tegyék le!

– Azonnal tegye le!

Pár pillanat még, Tisza a szőnyegre dobta a revolvert, amellyel legalább egy embert megölhetett volna a három közül, és azon túl fegyvertelenül állt a három férfival szemben.

– Tudja-e, hogy maga miatt nyolc éve szolgálók – kiáltotta az egyik katona. – Maga okozta a háborút, Maga miatt halt meg sok millió ember?

– Tudom, hogy sok millió ember pusztult el – felelte Tisza István – a halál megdöbbsentő, ezt én is fájlalom, de ennek nem én vagyok az oka...

Ez az izgatott beszélgetés Tisza Istvánné grófné és Tisza István második unokahúga: Almássy Denise grófnő jelenlétében folyt le. Tisza a zongorához támaszkodott, tőle jobbra felesége, balra Almássy kontesz állt.

A katonák felkiáltottak:

– Álljanak félre a nők!

– Nem megyek – felelte Tisza felesége.

– Én sem – zokogta Almássy Denise, aki ráborult Tisza Istvánra.

– Most pedig ütött a leszámolás órája – ordította az egyik katona, és a rákövetkező pillanatban eldőrdült a három fegyver.³⁵

A fegyverrántás pillanatában Tisza Ilona elájult. Tisza István és Denise grófnő pedig dulakodásba kezdett támadóikkal. A grófnő megpróbálta kicsavarni ellenfele kezéből annak fegyverét. Az eldőrdülő lövések közül kettő halálosnak bizonyult, kioltották Tisza István életét. A grófnő a fején és a fülén sérült meg, eszméletlen volt, amikor a személyzet rátalált.³⁶ A személyzet egyik tagja ezt követően elrohant orvosi segítséget kérni a szomszédos Bethesda kórházba.³⁷

Lopakodó alak a sötétben

Ifj. Biberauer Richárd 1918. október 31-én lövöldözés hangjára ébredt. Aznap nem hagyhatta el a KobraK-villabéli lakásukat, még a kertbe sem engedték ki. Elmaradt a reformáció napi istentisztelet is. Hogy kielégítse kíváncsiságát az utcákon történő események iránt, a késő délután folyamán kiszökött lakásuk első emeleti

³⁵ Uo., 9–10.

³⁶ Géra: Egy grófi család mindennapjai, 150.

³⁷ Pölöskei: *A rejtélyes Tisza-gyilkosság*, 10.

balkonjára. Az erkélyről a Róheim-villából csak egy keskeny csíkot látott. A gyermek Richárd leírja, hogy piros fény kezdett derengeni az égen, nagy tűz támadt valahol. (A tüzet Kovácsy Margit is lejegyezte visszaemlékezésében. Valószínűsíthetően a rákosi rendező-pályaudvaron felcsapott lángok voltak, a tűz okaként két lehetőséget is megjelölt a *Pesti Hírlap*. Az egyik, hogy sötétedést követően ismeretlen tettesek felgyújtották a mellékvágányon feltorlódott teherkocsikat. A másik verzió szerint valaki belelőtt egy benzintartályba és ennek okán keletkezett a tűz.³⁸) Ekkora már alkonyodott, már égtek a gázlámpák. Miközben a tüzet figyelte, ifj. Biberauer lövések zajára lett figyelmes a Tisza család rezidenciája felől, majd további lövések dördültek a Hermína úton. A gyerek félni kezdett, már azon volt, hogy visszamegy a házba, amikor észrevette, hogy egy férfi közeledik felé a szomszéd kerítésen átmászva. A titokzatos alak átvette magát a Bethesda kerítésén is, majd a fal mellett lopakodva annak az épületnek a bejáratához osont, melynek erkélyéről épp az ifj. Biberauer figyelte őt, aki megrémült, s visszalépett a házba. Rohanni kezdett, a szüleit kereste. Kopogás nélkül benyitott édesapja dolgozószobájába (ehhez nagy bátorságra volt szüksége, mert soha nem tette meg, hogy nem kopog). A szobában tartózkodott még az édesanyja, Vischer Márta,³⁹ Kovácsy Margit⁴⁰ diakonissza testvér, valamint a rejtélyes lopakodó alak, akiben a gyermek nem mást vélt felfedezni, mint Tisza István szobainasát, Dömötör Lászlót. „Orvost küldjenek” – suttogta elhaló hangon a szolgál. „Lelőtték a kegyelmes urat. A Denise kontesz is megsebesült”. Ennek hallatán id. Biberauer Richárd kiadta az utasítást az indulásra, valamennyien távoztak a szobából, magára hagyva a tízéves Richárdot.

KOVÁCSY MARGIT A HERMINA ÚT 35.-BEN

Kovácsy Margit öccsével, Sándorral rohant át a Hermína út 35.-höz. Az épület előtt egy mentőkocsit és 4-5 felfegyverzett őszirózsás katonát látott. Belépett a házba, ahol elmondása szerint még sohasem járt, visszaemlékezése nem tárgyalja, hogy testvére bement volna vele. A katonák utána kiáltottak: „majd ezt is átdurrantjuk, csak szaladjon!” A villa lépcsőjén összetalálkozott dr. Sebők Zsig-

³⁸ s. n.: *Pesti Hírlap* 40(1918/266), 1918. november 1., 9.

³⁹ Vischer Márta (1847–1933) 1901-ben ment feleségül Id. Biberauer Richárdhoz. Bodoky: *Gyanútlanok*, 129–133.

⁴⁰ Kovácsy Margit visszaemlékezésében nem tesz említést arról, hogy jelen lett volna az inas közlésénél id. Biberauer Richárd irodájában. Az ő visszaemlékezésében Vischer Márta közli vele a Tisza-merénylet hírért, és szólítja fel, hogy menjen át a Róheim-villába. Kovácsy Margit naplófeljegyzései 1917–1976, Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye (továbbiakban RL), C/129 Kovácsy Margit (?–? cca 1900–1980) iratai 1866–1976, 2. doboz, Diakonissza naplók (saját és mások) 1906–1976 (továbbiakban: Kovácsy Margit naplófeljegyzései 1917–1976, RL C/129, 2 doboz); Bácsy Gyula 1942-es visszaemlékezésben a Róheim-villából a segítségkérés telefonom érkezett 17 óra körül. L. *Itt vibrázt az felettünk*, 27.

mond⁴¹ főorvossal és még egy személlyel (szintén orvos). Margit testvér ismerte őket régebbről, hangot is adott döbbenetének, hogy milyen gyorsan megjelentek. A két férfi kérte Kovácsy Margitot, hogy menjen, mert nekik már nincs dolguk, de neki még lesz. A hallban talált rá a hatalmas, mozdulatlan férfitestre. Tisza Ilona le volt roskadva férje fejénél, Denise grófnő arca vérzett. A villa személyzete dermedten állt, Róheimék az emeleten tartózkodtak, a Bethesda orvosát, Luksz doktort. (Dr. Luksz Sándor 1918-ban még csak orvostanhallgató volt, orvosi diplomát csak 1920-ban kapott. Gyakornokként vállalt ügyeletet a Bethesda kórházban. Úgy emlékezett vissza, hogy abban a tudatban ment a Róheim-villába, hogy a grófnak nagyon erős rosszulléte van, csak az épület ajtajában közölték vele, hogy merénylet történt.⁴²) és Riedel Lotti (Magyarországon született svájci állampolgárságú diakonissza)⁴³ diakonissza testvért kezdetben nem találta. Végül mégis rájuk akadt, ők is a Hungária úti kerítésen át jöttek, akárcsak előttük a kora délután folyamán Bácsy Gyula, vagy fordított irányban az inas. A súrolt seb a grófnő homlokán nem volt súlyos, ellátták. Hirtelen megszólalt a telefon,⁴⁴ senki nem nyúlt hozzá. Végül Kovácsy Margit vette fel. Bemutatkozás nélkül egy erős férfihang a következőt mondta: „Párt, hogy van a gróf úr?” A diakonissza testvér a visszaemlékezése szerint szívből válaszolta, hogy „Gyilkosoknak nincs válasz!” Ezt követően letette a kagylót és kikapcsolta a készüléket. Az özvegy grófnő megölelte és homlokon csókolta. Tisza Ilona kérte őket, hogy vegyék le kabátjaikat. Margit testvér elmondása szerint először nem tudták, hogy hány lövés érte a grófot, mert a mentőorvosok csak hason bontották fel a halott ruháját. Luksz doktor utasítására Kovácsy Margit a halottal szemben letérdelt, bal kezét a tetem alá csúsztatta annak felemeléséhez. A művelet során a testvér keze nedves lett Tisza még meleg véréből. A doktor és Lotti testvér vele szemben állva segítettek az emelés. Észrevették, hogy az aortát átszakította a dum-dum lövedék, amely roncsolta a lapockát és a bal felsőkart. Ez a golyó átütötte a testet, és egy véres cafattal együtt a szalon egyik foteljében rögtön meg is találták. A stabilabb tartás érdekében Tisza István fejét Kovácsy Margit vállához nyomták. A testvér visszaemlékezése szerint évekkel később is emlékezett rá, hogy milyen érzés volt, amikor a gróf haja az állához ért.⁴⁵

A holttestet megmosdatták, felöltöztették és ágyra fektették a hálószobában. Kiállították a halotti bizonyítványt, melyen a következő szerepelt: gróf Tisza István ezredes. Kórismertet: lőtt seb.⁴⁶ A testvér beszámol róla, hogy látta megérkezni

⁴¹ Dr. Sebők Zsigmond a Budapesti Mentők Igazgató Főorvosa (és helyettese is) volt. s. n.: *Pesti Hírlap* 59(1937/249), 1937. november 3., 12.

⁴² CUHAVÖLGYI Klára: Dr. Luksz Sándor (1896–1969) a zirci kórház igazgató főorvosa, sebészorvos, *Zirc és Vidéke* 3(2020/13), 2020. október 20., 14–15.

⁴³ Bodoky: *Gyanútlanok*, 187.

⁴⁴ Pölöskey: *A rejtélyes Tisza-gyilkosság*, 105. említi, hogy a helyszínen az addig néma telefon megszólalt.

⁴⁵ Kovácsy Margit naplófeljegyzései 1917–1976, RL C/129, 2. doboz.

⁴⁶ Pölöskei: *A rejtélyes Tisza-gyilkosság*, 105–106.

Sándor Jánost és báró Radvánszky Bélát.⁴⁷ A villába érkezett még Hazslinszky rendőrorvos, és Sas László tüzérhadnagy. Utóbbi a hadügyminiszter megbízásából jött, hogy meggyőződjön róla, a gróf valóban meghalt. Ő volt az is, aki a kormány nevében részvétet nyilvánított. Báró Radvánszky erre indulatosan úgy reagált: „Ezt pedig nem köszönjük meg!”⁴⁸

Margit testvér és társai végül bódultan jöttek ki a villából, amely körül még mindig őszirózsás katonák álltak. A katonák gúnyos megjegyzéseket tettek rájuk. A Hungária úti kerítésen átmászva tértek haza, ahol már várták őket a társaik. A visszaút közben (Kovácsy Margit 18 órát jelölte meg) ők is látták a tüzet, melyről ifj. Biberauer is beszámol. Kovácsy úgy, ahogy volt, véres testvérruhában, véres kézzel ment id. Biberauer Richárd dolgozószobájába.⁴⁹

A dolgozószobában

Ifj. Biberauer (Bodoky) Richárd szem- és fültanúja volt Kovácsy Margit diakonissza és édesapja beszélgetésének annak dolgozószobájában a testvér visszaérkezése után. Id. Biberauer feltette a kérdést: „Él?” amire Kovácsy Margit válasza az volt, hogy „Már halott volt.” A testvér elmondta, hogy mit tettek a halottal (levetkőztették, bekötözték, befektették az ágyba), valamint hogy Luksz doktor ellátta Almásy grófnő fejsérülését. Id. Biberauer Richárd feltette a kérdést, hogy miként történhetett ez meg. Margit testvér válasza az volt, hogy eltűntek a csendőrök, valamint hogy a merénylők egymás között – az inas elmondása szerint – románul beszéltek. Beszámol mindenről, amit a lezajlott gyilkosság eseménysoráról tudott. Ifj. Biberauer visszaemlékezésében leírja, hogy a diakonissza testvér beszélt apjának a villába telefonáló ismeretlen férfiről.⁵⁰

Éjszakai ügyelet

Gyors mosdást és átöltözést követően a gyilkosság helyszínét megjárt három ember megkezdte az éjszakai munkát. Az összes orvos a kórházban tartózkodott, de a betegek nyugalomban voltak. A kórház és a testvérház épülete között veszélyes volt a közlekedés, Kovácsy Margit kötényének sarkát is átszakította egy golyó, de több hasonló esetre is sor került. Margit testvér még hajnalig figyelte az egyik emeleti ablakból a Róheim-villát. Visszaemlékezése szerint akkoriban semmi más nem jegyzett fel Tägliche Bitten könyvecskéjébe, csak annyit: gr. T. I. † 1918.⁵¹

⁴⁷ Kovácsy Margit naplófeljegyzései 1917–1976, RL, C/129, 2. doboz.

⁴⁸ Pölöskei: *A rejtélyes Tisza-gyilkosság*, 105.

⁴⁹ Kovácsy Margit naplófeljegyzései 1917–1976, RL, C/129, 2. doboz.

⁵⁰ Bodoky: *Gyanútanok*, 303–304.

⁵¹ Kovácsy Margit naplófeljegyzései 1917–1976, RL, C/129, 2. doboz.

AZ ÖSSZEÉRŐ TÖRTÉNETEK UTÓSZAVA

Ebben az írásban három ember elbeszélése találkozott össze Tisza István meggyilkolásának vonatkozásában, és egészítette ki a már ismert szálakat. Megismerhettük, hogy mit érzékelt a történetekből egy tízéves gyermek, miként lett részese az eseményeknek egy diakonissza és hogyan próbálta menekülésre bírni a gróft egy lelkipásztor. Történeteik egymáshoz illesztése rámutatott arra, hogy a Bethesda kórház szolgálattevőinek milyen jelentős szerep jutott azon a történelmi napon. Elbeszéléseik új színfoltját mutatták meg a történeteknek és adalékként szolgálnak ahhoz, hogy a jövőben még többet tudjunk meg arról, mi is történt pontosan azon a napon, amikor meggyilkolták gróf Tisza Istvánt.⁵²

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- Kovácsy Margit naplófeljegyzései 1917–1976, Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye, C/129 Kovácsy Margit (1890-1984) iratai 1866–1976, 2. doboz, Diakonissza naplók (saját és mások) 1906–1976
- Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, 19. fond Filadelfia Diakonissza Egyesület iratai, Történeti és szervezeti iratok, 3/a doboz, 4.j tétel
- Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, 19. fond Filadelfia Diakonissza Egyesület iratai, I. Szervezeti iratok, Diakonisszákkal kapcsolatos szervezeti, személyi iratok 1902–1951, 4. doboz, 6/a1 tétel

⁵² A tanulmány elkészültéhez nyújtott segítségéért külön köszönettel tartozom Kovács Dávid történésznek, a KRE-BTK-TI Új- és Jelenkori Történeti Tanszék docensének.

ABSTRACT

Orsolya Deminger: "Where Stories Meet..." Details of the Connection between the István Tisza Murder and the Bethesda Hospital

In this article, the day on which the Hungarian politician and prime minister, István Tisza, was murdered is reconstructed through the recollections of three people who once belonged to the Hungarian Reformed Church. Recent research has shed new light on the fact that certain associates and residents of the Bethesda Deaconess Hospital played a much more significant role on the day of the murder, than what the historiography reported. The autobiography of Reverend Gyula Bácsy (later founder and first director of the Beretke orphanage), published in 1942, is one of the memoirs that forms the backbone of this study. Richard Bodoky (Biberauer Jr.), the future pastoral director of Bethesda, who was only ten years old at the time of the murder, plays an important role. His memoir was published in 2018. The most important element of the reconstruction is the hitherto unknown memoir of sister Margit Kovácsy, a deaconess, which was discovered in the Ráday Collection (January 2022). The article tries to reconstruct the day of the Tisza-murder through the eyes of the three aforementioned witnesses and explain their role in the events. By juxtaposing their recollections, the story of the Tisza murder takes on a new dimension. It is expanded by events such as the unsuccessful evacuation of István Tisza and an interesting short discourse of the predestination, an unknown figure, who climbs over the fence of the Bethesda Hospital, a child, terrified by noisy gunshots, an unknown man calling the villa Róheim, the circumstances of the disposal of the corpse and finally remembering how it felt to touch the dead body. Although there are minor differences in their recollections, nevertheless when placed next to each other, they still form a complete story, which presents the day when István Tisza was murdered from a novel approach.

***

Keywords: István Tisza, political murder, Bethesda Hospital (Budapest), deaconess, Aster Revolution